

ERİ

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU

V

1-5 Kasım 2007

B İ L D İ R İ L E R

CİLT II

EDITÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	179439
Tas. No:	956.141 ÜSK.5

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

Mütareke İstanbul'unda Bir Semt: Üsküdar

DOÇ. DR. RIDVAN AKIN

Boğaziçi Üniversitesi

İstanbul, 13 Kasım 1918'den Osmanlı Parlamentosu'nun İngilizler tarafından basılmasına kadar fiilen (de facto), 16 Mart 1920'den başlayarak Lozan Barış Antlaşması hükümleri uyarınca müttefiklerce boşaltıldığı 1923 sonbaharına kadar da resmen (de jure) işgal altında kalmıştır.¹

Osmanlı Hükümeti, Suriye cephesindeki büyük çözülmeye sonra, İspanya Hükümeti ve ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau aracılığı ile müttefikler nezdinde mütareke talebinde bulunmuştu. Mütareke ahkâmı gereği, galip devletlerin donanması payitahta geldi. Osmanlı kamuoyu savaşın bitmiş olmasından ve İttihat ve Terakki'nin iktidar mevkiinden uzaklaşmasından memnun görünüyordu.

Başkent mahfellerinde İtilaf donanmasının sürekli kalmayacağı sanılıyordu. İtilaf donanmasının kuva-yı asliyesinin İstanbul'da kalmayacağı, Boğazlardan geçerek Karadeniz'e çıkacağı tahmin ediliyordu. Osmanlı Hükümeti'nin Yunan savaş gemileri hassasiyeti nedeniyle, Averof ve Kalkış gruba iştirak ettirilmeyecekti. Bu gemiler ilk turda gelmediler de. İngiliz, Fransız, İtalyan harp gemileri İstanbul'a geldiler. En önde sekiz torpido, arkada kruvazörler ve Enflexable zırhlısı limana girdi. Çanakkale savunmasından iki yıl sonra müttefik donanmasının "sulhen" limana girişi buruk duygulara yol açıyordu.

Müttefik donanması İstanbul limanına girerken grup başı olan gemi Majini idi. Müttefik yönetimi Türk basın temsilcilerini savaş gemilerinde kabul ettiler. 4 Türk'ün yanında Ottomanıcher Lloyd gazetesinin mümessili Dikran Hantaryan adında bir Ermeni heyete dahil edilmişti.² Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in karaya çıkanlara pasaport sordurması sembolik milliyetçi bir gösteri olmaktan ileri gidemedi. Fethi Bey, bu tavrı ile "Türkiye'nin mağlup olsa da müstemleke bir

**ULUSLARARASI
USKUDAR SEMPOZYUMU V**

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. İsmail Eriinsal
Prof. Dr. Mustafa Uzun / Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Prof. Dr. Tufan Buzpinar / Doç. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı
Yrd. Doc. Dr. Erhan Afyoncu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ

Doç. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı

YAYINA HAZIRLIK

Zafer Cinar, Ugur Demir

İMLA VE TASHİH

Prof. Dr. Mustafa Uzun, Ahmet Karataş

GORSEL ARASTIRMA

Zafer Çınar, Ugur Demir

FOTOGRAFLAR

Zekiye Ermiş, A. Bilal Aslan, Suphi Darıcalı

SEMPOZYUM FOTOGRAFLARI

Kenan Koca, İsa Telli

TASARIM

Hamit Celebi

BASKI VE CİLT

Görsel Dizayn Ofset Matbaacılık Tic. Ltd. Sti.

İstanbul 2008

ISBN 978-9944-5807-5-5

Telif hakları Üsküdar Belediyesine aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz
basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Hakimiyeti Milliye Caddesi,

Atlas Çıkmaızı No: 69

ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0 216 531 30 00 • Faks: 0 216 531 31 03

www.uskudar.bel.tr

Sarayburnu, işgal gemileri ve Üsküdar - Haziran 1919 (Emre Öktem, *İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar*, İstanbul 1996, s. 5)

ülke olmadığını” göstermeye çalışmış oluyordu. Bu tavır İstanbul Hükümetinin gösterdiği ilk ve son milli tavır olacaktı.

Müttefikler, işgalin ağırlaşmasına paralel olarak gittikçe daha karmaşık bir işgal bürokrasisi kurdular. Önce şehri nüfuz alanlarına böldüler. Stratejik noktaları, askeri bakımdan önemi haiz olan kışlaları denetim altına aldılar. Bunlar, Taşkışla, Gümüşsuyu, Taksim Kışlası, Selimiye gibi önemli noktaları oluşturuyorlardı. Maçka Silahhanesi ve Zeytinburnu depoları ise terhis edilen ordunun silahlarının toplandığı ve ateşleme mekanizmalarının etkisiz hale getirildiği merkezler olacaktı. Buralarda Osmanlı askeri de bulunmakla birlikte, yönetim sorumluluğu çoğunlukla İngilizlerin elindeydi. Müttefik bürokrasisi galipler cephesini oluşturan devletlerin geçici ortak yönetimi olarak tanımlanabilirdi. Şehir birçok sorumluluk bölgesine ayrılmıştı. Haydarpaşa ve Sirkeci garları, telgrafhaneler ve seyrüsefer güvenliği tamamen müttefik denetimine geçmişti. Kuramsal olarak, bu durum geçici olacak ve barış anlaşmasının imza edilmesi ile yeni statükoya geçilecekti.

Başlangıçta 2600 İngiliz, 540 Fransız, 470 İtalyan'dan oluşan müttefik gücü

tedricen artacaktır. Müttefiklerin İstanbul temsilcileri Calthorpe, Kont Sforza, temsilcilikten yüksek komiserlik sıfatına yükseltilirken, ABD Doğu Akdeniz komutanı Amiral Bristol ABD yüksek komiseri ilan edilecektir. ³ Bu ekibe bir de Japon Uchida dahil olacaktır. İşgal yönetimi adeta bir galipler koalisyonundan oluşuyordu. Savaşa 1917'de, yüksek idealler uğruna girdiği ilan eden ABD'den, başlayarak, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin yanısına cephesinin üyesi olarak Japon Yüksek komiseri ve bir Yunan temsilcisi şehrin ortak yönetiminde söz sahibiydiler.

Parlamento'nun dağıtılması ve Anadolu hareketinin alevlenmesi üzerine şehri daha sıkı denetim altına almak için 7 Kasım 1920'de Müttefik Doğu Orduları komutanlığı kaldırılarak yerine İstanbul işgal komutanlığı kuruldu. Buna ek olarak çeşitli komisyonlar oluşturuldu. Liman kontrolü, pasaport, şehre gıda temini komisyonu, fuhuş işleri, sağlık, sokak temizliği, silahsızlanmanın denetlenmesi karantina işleri ve çeşitli nezaretlerin gözetim altına alınması gibi işlevler kendi aralarında paylaşıldı. İngilizler çoğunlukla Galata Kulesi, Arapyan Hanı, Sansaryan Hanı, Hotel Kroecker, Şahin Paşa Otelinde konuştular. ⁴

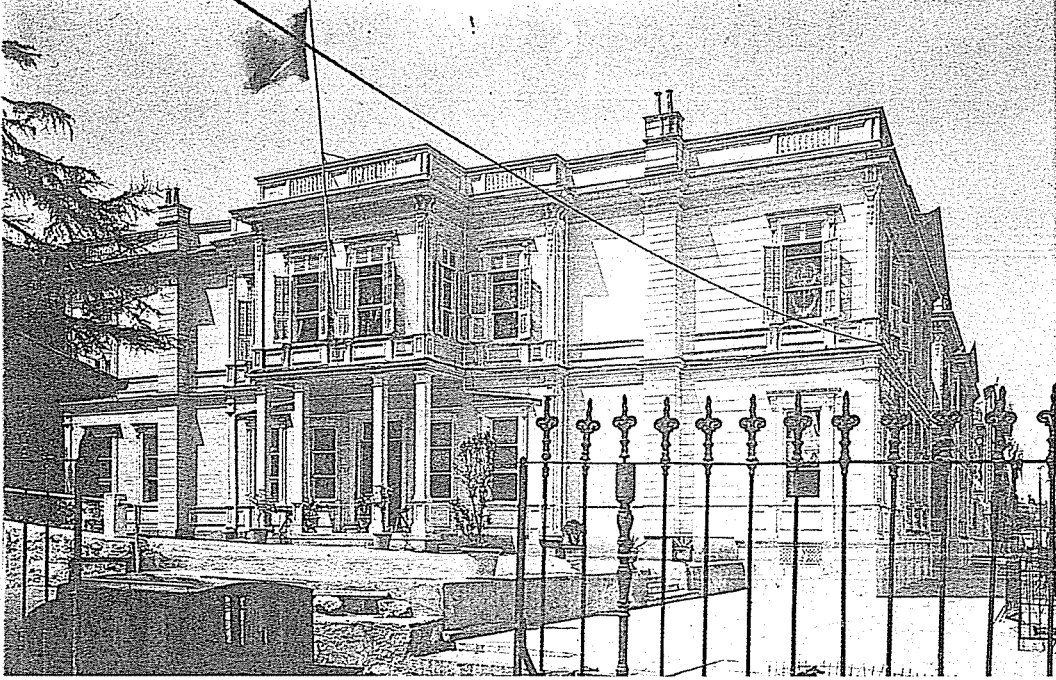
Müttefiklerin büyük Balkan saldırısında başrolü oynayan ve Bulgaristan'ın savaş dışı kalmasında büyük rolü olan Fransız generali Franche Desperrey'in şehre mutantan bir gösteri ile girişi Süleyman Nafiz'in "Bir Karagün" makalesi ile yanıtlanınca, İstanbul'daki müttefik varlığının bir nezaket ziyareti olmayıp, işgal olduğu daha berrak bir şekilde anlaşılmaya başlandı. Ve yönetim zaman içinde gittikçe sertleşti. ⁵

Mütareke İstanbul'unun iki gündem maddesi Türkiye'nin yakın geleceğinin anahtarıydı. Birincisi Doğu barışının ilkeleri ne olacaktı? İkincisi de İstanbul'un geleceği. Bu sonuncusu bir demografi sorunu olduğu kadar müttefikler arasında tartışma konusu olan Boğazlardan geçiş rejimi ile yakından alakalıydı.

Barış masasına verilen Osmanlı istatistiklerine göre,⁶ kentte

560 bin müslüman, 380 bin Rum, 118 bin Ermeni, 45 bin Yahudi olmak üzere toplam 1.2 milyon kadar insan yaşamaktaydı.⁷ Bu nüfus daha sonra Bolşevikler karşısında mağlup olan Çarist Beyaz Rusların 1920'den sonra kenti doldurmalarıyla daha da artacaktır. Fakat nüfus dağılımı konusunda özellikle kentin Rum Ortodoks nüfusunun, kentin geleceğine ilişkin planları farklı olduğundan beyan ettikleri rakamlar farklı olacaktır. Kentin, Türklerde kalacağı ile Yunanistan'a terkedileceği arasında gidip gelen spekülasyonlarla, özellikle ABD'nin başını çektiği Midye-Enez hattı ile Sakarya Nehri arasında hükümlü alanı olan Hong-Kong benzeri bir yönetim kurulacağı iddiası üzerinde en çok konuşulan hususlardı.

Azınlık gazetelerinde şehrin gayri müslim unsurlarının tarihsel haklarını temel alan yoğun bir propaganda başlatıldı. Özellikle Ermeni Kulübü, Fransızca Renaissance gazetesi ile Rumların yayın organı olan Bosphore gazetesi ve Neologos, Proiya ve Kiriks gazeteleri düzenli bir Türk karşıtı propagandaya başladılar. Bu propaganda özellikle işgal kuvvetlerinin işbirlikçi yerli bir unsur

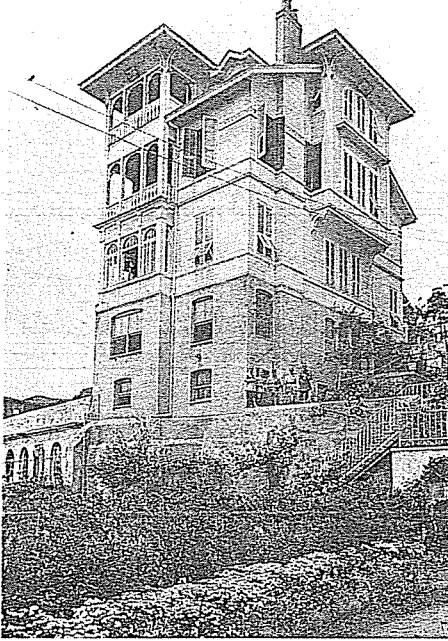
Müttefik orduları kumandanı General Franche'nin oturduğu ev. (İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, s.128)

edinme tutumu ile örtüştü. Bunun hemen arkasından Ermeni tehciri sırasında Türk ailelerinin himayesine terk edilmiş çocuklar meselesi ortaya atıldı.

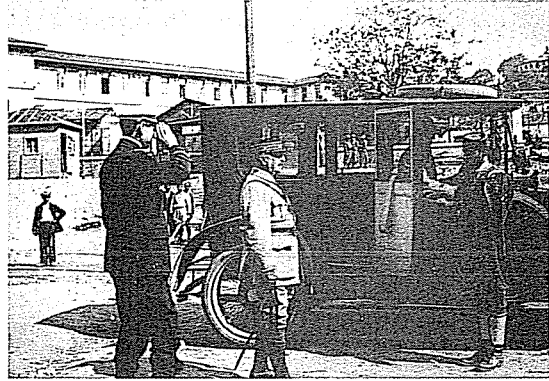
Türk ailelerin himayelerine verildiği iddia edilen Ermeni çocukları olduğu ihbarları gelmeye başladı. Bunların başını Ermeni Patrikhanesi çekiyordu. İngilizler altında Ermeni Patrikhanesinin mührü bulunan listeyi infaza başladılar. İlk listede 250 kişilik Türk ailesi vardı.

Çanakkalede babası şehit düşmüş birçok çocuk ebeveyni tehcir edilmiş Ermeni olduğu iddiası ile evinden alınarak vaftiz edildiler. Örneğin Eyüp Çınar Sokakta kocası Çanakkale'de şehit olmuş Fahrünnisa adında kadının Reşadiye mektebinde okuyan Orhan isimli çocuğu Ermeni olduğu iddiasıyla annesinden alındı. Ohannes adıyla kilisede vaftiz edilerek Ermeni yetimhanesine verildi. Hükümet, bu tasarruflara karşı ses çıkartamadı.

Her bir müttefik gücün kendi hesabı olduğundan çıkarlarına uygun bir yandaş kamuoyu yaratma çabası vardı. Yani işgal İstanbul'u, nüfuz alanlarına bölündü. Fransız istihbaratından Yüzbaşı Delor, Kuzey Afrika kökenli yüzbaşı Halit -ki Osmanlı harbiyesinde okumuştular- Union Franceis'te resepsiyonlar tertip ederek partizan kazanmaya çalıştılar. Amerikan Yüksek komiserinin verdiği resepsiyonlar çok rağbet edilen yerlerdi. Müdavimler çoğunlukla Osmanlı entellektüelleri ve aristokratlardan oluşuyorlardı. Halifenin kuzenleri bu davetlere icabet etmeye ve İngilizce konuşmaya özen gösterirlerdi. ⁸

Müttefik orduları komutanlarının yerleştiği Enver Paşa Sarayı (İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, s.129)

General Franchet limanda teftiş gezisinde, 29 Mayıs 1919 (İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar, s.125)

İngilizlerin aleni sertlik politikasına karşılık Fransızlar daha sinsi davrandılar. Zaman zaman dost göründükleri ve milliyetçi Anadolu hareketine karşı olmadıklarını ima ettikleri de oluyordu. Beyoğlundaki fotoğrafhanelerin negatiflerinden milli davanın içinde olanları tespit ederek dosyalar hazırlıyorlardı.

Bunun yanı sıra, Fransızlar, Şirketi Hayriyenin sermaye artırımına önyak olarak hamiline senetler yoluyla yönetimini ele geçirmeye çalıştılar. Fransızlar genellikle Ermeni ajanlar kullanıyorlardı. Bunlar içinde en ünlüsü Hallaçyandır. Fransızlar Haliç Tersanesi ve Karaağaç fişekhanesinin emniyet altına alınması ile görevlendirildiler.

İngilizler işgalci tutumları gittikçe sertleşecekti. Bunda İngiltere'nin İstanbul üzerinde en çok söz sahibi olacak devlet olma vurgusunun katkısı olmalıdır. Bu bir yandan da özellikle Fransızlara bir mesajdı. ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e göre, İngilizler gereğinden daha fazla serttiler; Erkanı Harp Reisi Cevat Paşa'yı ve Esat Paşa'yı Malta sürgünü için götürürken pijamalarıyla, onur kırıcı bir şekilde döverek gözaltına almaları dikkatini çekmişti.

Bir süre sonra, İngilizlerle Fransızlar arasında gerginlik girdi. İngiliz İstihbaratında çalışan Rum Niko bir karşı casusluk işiyle ilgili olarak kurşuna dizildi. İngiliz Divanı Harbi, müttefikleri birbirine düşürdüğünü idama resmi gerekçe olarak gösterecekti.

İtalyanlar ise daha ziyade bir köşeden olayları izlemeyi tercih ettiler. Şehrin

merkezi bölgelerindeki kilit noktaları İngilizler işgal altında tutarken, Üsküdar ve görece önemsiz boğaz köylerinde İtalyanlar karargah kurdular. Onların da kendilerine göre duyarlı oldukları konular eksik değildi. Trablusgarb Savaşı'nda kendilerine karşı mücadele etmiş bulunan Şeyh Sunusi, İttihat ve Terakki tarafından Dünya Savaşı çıkınca Türkiye'ye getirilmişti. İtalyan istihbaratı, İstanbuldaki Şeyh Sunusi yanlılarının Şeyh Zafir konağında kurdukları cemiyetten korkuyorlardı. Trablusgarb'de İtalyanlar'a karşı hala devam etmekte olan direnişe İstanbuldan Türk zabitlerinin tedarik edildiği fikri İtalyanları endişelendiriyordu. Gerçekten de Şeyh Sunusi daha sonra Anadolu hareketine destek vermek için Bursa yoluyla Ankara'ya geçecek büyük hürmetle karşılanacaktı. Sunusi, Sivasta yapılan Büyük İslam Şurasına da katılacaktır. Bu Şura bir çeşit Doğu Halkları Kongresi olarak düşünülmüştür.

Müttefiklerin birbirinden kopmaları zor olmadı. Özellikle İtalyanlar, ittifakın pratik olarak kendilerine bir çıkar sağlamadığı kanısındaydılar. İtalyan tezine göre, İngiltere, Doğu Akdenizde İtalyan yükselişini engellemek için Yunanistan'ı taşeron gibi kullanmaya başlamıştı. Tez yanlış değildi.

İttifaktan ilk kopan İtalyanlar oldu. 1920 sonbaharında İtalyan petrol varillerinin millicilerin eline ulaştığını İngiliz Entelijansı haber verdi. İngilizler açısından İtalyan ihanetinin bir başka örneği Banco Di Roma İstanbul şubesine havale edilmiş 180 bin liranın 100 bin Lebel, Mauser, Mannlicher tüfekleri için yatırıldığının öğrenilmesi idi.

Kilikya'nın tahliyesi ve Ankara İtilafnamesi Fransa'nın da İngilizleri yalnız bıraktığı anlamına geliyordu. Sakarya Zaferi, Fransız tereddüdünü izale edecek, Fransa Türk barışını tamamen bir "ayrı barış" olarak düşünmeye başlayacaktı. Sir Horace Rumbold Charpy'yi kast ederek durmadan bize ihanet ediyorlar diyecektir. 1922 Ocağında bir Fransız gemisinin Anadolu'ya silah götürürken İngilizler tarafından yakalanması ise diplomatik bir krize sebep olacaktır.⁹

Bu noktada, İstanbul'un mütarekede döneminde hangi demografik koşullarda bulunduğunu öncelikle incelemek gerekir. Şehir, yüzyıl başında, bir imparatorluk başkenti olarak dünyanın üçüncü büyük kentiydi. 1987 Osmanlı-Rus savaşları ile başlayan Rumeliden Türk göçü, Balkan Harbi ile daha da arttı. Dünya Savaşı İstanbul için Karadeniz ve Marmara üzerinden abluka altında yaşamak demektir.

Balkan savaşlarından beri İstanbul Rumeli'den göç alıyordu. Şehirde 65 bin sefalet içinde yaşayan Balkan Türkü'ne onbinlerce Bolşevikler'den kaçan Rus eklendi. Rus iç savaşı sırasında Kırım ve Kafkasya'nın açlıktan kırılan halkına, zahire götüren gemiler, un ve şeker ticareti yapıyor, hatta Novorosisk ve Odessa gibi bolşevik limanları ile ticaret devam ediyordu. 1920'de Wrangel ordusunun kesin yenilgisinden sonra İstanbul Bolşevikler'in önünden kaçan düşük Rus aristokrasisi tarafından dolduruldu. Bunların sayısı 135.000'i buldu.¹⁰ Gelibolu, Çatalca, Tuzla ve Limni'de mülteci kampları kuruldu.¹¹

Bolşeviklerle Beyaz Ruslar arasındaki iç savaş bu şekilde sona erdi. Sibirya'da

Amiral Kolçak, Ukrayna'da General Denikin de yenildi. Çarist General Wrangel de kaçınılmaz yenilgiyi engelleyemedi. Rus monarşisi tasfiye edildi. Bolşevizm tüm Rusya'da egemen oldu. Rus aristokrasisi tamamen dağıldı. Kırım'dan mülteciler müttefiklerin yardımıyla boşaltıldılar ancak bunların rehabilitasyonu çok büyük bir sorun olacaktı. Ve müttefiklerin epey başını ağrıttı. Mülteciler arasında Beyaz Ruslar, Don kazanları, Kuban Kazakları vardı. General Denikin önce Malta'ya götürüldü. Mağlup General Wrangel de 1922 Şubatında Türkiye'den ayrılarak ABD'ye gidecektir.

Mütareke İstanbul'unu anlamak sosyo-ekonomik şartları tahlil etmekten geçer. Bu devir öncelikle bir enflasyon devridir. Türk altın lirası 1916'da 131 kuruş iken 1918'de 452 kuruşa çıkmış bulunmaktaydı. Bu hayat pahalılığının 20 kat artması demektir.

Toplumsal koşullara gelince, Dünya Savaşı ve Mütareke devri boyunca İstanbul'un neredeyse üçte biri yandı. İtalyanların hâkim olduğu Anadolu yakasında, çıkan büyük Üsküdar yangınının Türkleri şehirden kaçırmak üzere Rum çeteler tarafından çıkarıldığı iddiası ciddidir. Buna İngilizlerin kısmi katkıları da unutulmamalıdır.

Birinci Dünya savaşından sonra bütün dünyayı tehdit eden büyük bir grip salgını oldu. Bu salgın boyunca 25 milyon insan öldü. Bu sayı savaş boyunca ölen 10 milyon insan sayısından daha fazlaydı. Böylesi bir salgının İstanbul boyutlarında ve uluslararası ticarete açık bir şehri etkilememesi mümkün değildi. Fakat ilginç bir şekilde alınan sınırlandırıcı tedbirler İstanbul'u çok etkilemesinin önüne geçti. Türk Kızılayı, Müttefik Kızılhaçı, Rus Beyaz Haçı, Amerikan Doğu Yardım Örgütü, Müttefik Şehir Karantina komisyonu çalışmaları etkili oldu ve İspanyol gribi İstanbul'u etkisi altına alamadı.¹²

Yedikule'de Kanada Veremli Çocuklar Hastanesi, Boğazda Trahomlu Öksüzler Evi kurulmuş, sosyal yardım tedbirleri alınmaya çalışılmıştır. Misyon faaliyetleri genelde sağlık kuruluşları oluşturma ve sahipsiz insanlara sahip çıkma biçiminde olmuştur. Ayda ortalama 2500 kişinin veremden öldüğü gerçeği ciddi bir sağlık sorunu ile karşı karşıya bulunulduğuna işaret ediyordu. Amerikalıların çeşitli yardım mağazaları açmaları, Amerika'dan un, konsantre süt gelmesi fiyatları aşağı çekmeye başladı. Mahmutpaşa, Rumelihisarı, Aksarayda bu yardım mağazaları yaygınlaştırıldı. Amerikan Kızıl Haçı çalışmalarında epey başarılı oldu.

İstanbul'un iâşesi mütareke döneminin en önemli sorunlarından birini teşkil etmiştir. Savaş döneminde Osmanlı imparatorluğunun geleneksel iâşe yolları abluka dolayısıyla kesildiğinden Anadolu ürünleri tarihte ilk defa İstanbul'a akmaya başlamıştı. Bu demiryolu şebesi sayesinde başarılı. İâşe Nezareti bu nedenle kurulmuştu. Harp yılları kabineleri hakkındaki vagon yolsuzluğu iddiaları bu yıllara dek düşecektir.

Savaş devam ettiği sürece Berlin-Bağdat hattı sayesinde Almanlar şehre kömür getirmeye devam ettiler ama mütarekeden sonra bu kaynak tükendi. Şehir 1919

kışını besin arzı düşük bir şekilde geçirmek zorunda kaldı. Şubat'ta İstanbul pazarına Amerikan ilgisi arttı. Bu sayede, İstanbul ucuz Amerikan buğdayı tüketmeye başladı. Beyaz ekmeğin maliyeti nispeten ucuzladı.

Siyasal meselelere gelince, öncelikle, Talat Paşa'nın sadarettten istifasından, 1 Kasım 1922'de Osmanlı Devletinin inkırazına ilişkin TBMM kararı alınuncaya kadar Payitahtta göreve gelmiş hükümetlere mütareke kabineleri denir. Bunları, İttihat ve Terakki'nin artçı hükümetleri, işbirlikçi ve Anadolu hareketini bastırmaya çalışan hükümetler ve Anadolu hareketinin aslında meşru bir hareket olduğuna inanmakla birlikte geleneksel Osmanlı idare mantığı ile düşünen hükümetler şeklinde üçe ayırmak mümkündür.¹³

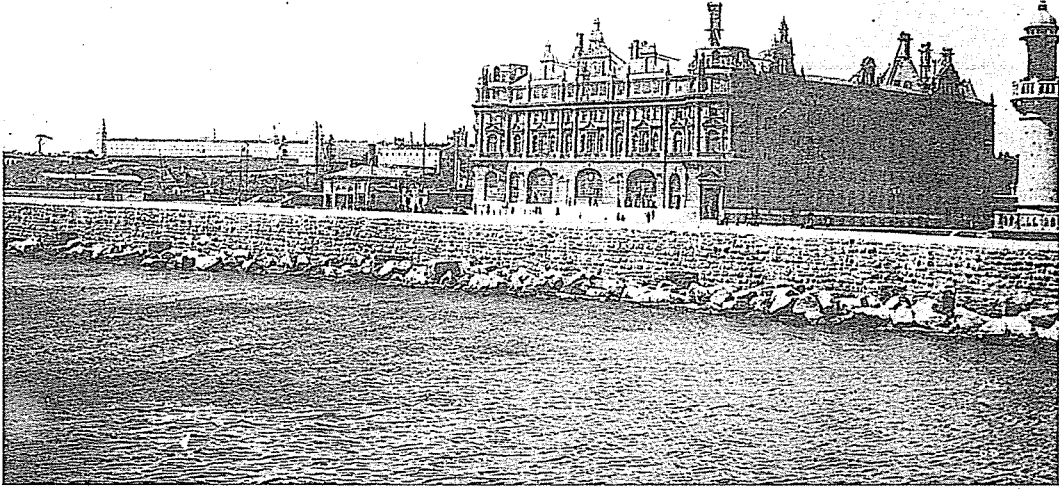
İttihat ve Terakki önderleri Köstence yoluyla Almanya'ya kaçınca, iktidar alanında bir siyasi vakum doğdu. 1911 seçimi ile başlayan İtilafçı-İttihatçı ayrışması Babıali Baskınına ve Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikaste kuran gitmesine yol açmış; bu da derin bir saflaşmaya neden olmuştu. Savaşla birlikte kesintiye uğrayan ama alttan alta devam eden iktidar mücadelesi, mağlubiyetin faturası temelinde bir devrin hesaplaşmasına dönüşecekti. Hem de işin içine müttefikleri de dâhil ederek.¹⁴ Bunu izleyen siyasi gelişmeler yakın tarihimizle ilgili literatürde "Harp Kabinelerinin İsticvabı" olarak bilinmektedir.¹⁵ Bu gelişmeler gerçekte bir "devri sabık yaratma" girişiminden başka bir şey değildir.

Hürriyet ve İtilaf Partisi, iktidara adaylığını yeni postane karşısındaki Velora Hanında bir genel merkez binası edinerek duyurmuş oldu. Ve Damat Ferit'in sadareti ile iktidara geldi. Mütareke İstanbul'u Hürriyet ve İtilaf'ın dışında birçok siyasi partinin örgütlendiği ve farklı davalar peşinde koştuğu bir atmosfer sergilemiştir. Bunların başında ayrılıkçı örgütler gelir.

Bunlardan biri Kürdistan Teali Cemiyetidir. Bu cemiyetin içinde 1925'te Şark İstiklal Mahkemesi tarafından idam edilecek olan Seyyit Abdülkadir vardır. Harekete Babanzadeler de ilgi göstermektedirler. Ermeni Daşnak ve Hınçak partilerinin müttefik himayesinde legal partiler gibi örgütlendiklerini ve etkinliklerde bulduklarını ifade etmek gerekir. İstanbul Rumlarının Mavri Mira (Kara Baht), Etniki Eteryä (Milli Cemiyet), Kordos, Rum Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti, Rum Muhacirin Cemiyeti, Nea Zoi (Yeni Hayat), Asyayı Sugra Cemiyeti gibi siyasi maksatlı cemiyetler oluşturduklarını ve İstanbul'un Yunanistan'a ilhakını sağlayacak çalışmalar içinde olduklarını biliyoruz.

Batıyla iyi geçinerek, diplomasi yoluyla sonuç alınabileceğini düşünen çevrelerin en başta geleni Wilson Prensipleri Cemiyetidir. İstanbul Nuruosmaniye'de Zaman Gazetesi idarehanesinde Halide Edip, Celalettin Arif Bey, Necmettin Sadak, , Ahmet Emin Yalman, Yunus Nadi tarafından Ocak 1919 yılı Ocak ayında kurulmuştur. .

Bundan sonra. İngiliz Muhipleri Cemiyeti gelir. Beyoğlu Mis Sokak'ta Romanya Sefareti karşısında Şurayı Devlet eski üyesi Sait Molla ve Rahip Frew tarafından kurulmuştur. Bu din adamı İstanbul İngiliz İstihbaratının başı olduğunu söyle-

1918'de müttefik uçaklarının tahrip ettiği Haydarpaşa Garı ve Selimiye Kışlası (*İşgal İstanbul'undan Fotoğraflar*, s. 28)

mek doğru olur. Türkçe İstanbul Gazetesi sahibi olan Sait Mollanın önderliğinde cemiyet kurulmuştur. Galata Kemankes Karamustafa Paşa Camii imamı Memiş Hoca, Şehremini camii imamı Hafız Halit gibi simaların öncülük ettiği hareket bir beyanname yayınlarak, İstanbul'da İngilizci bir çevre yaratmaya çalışmışlardır. Bu beyanname "Zirde vâzî'l-imza bizler, hâmi-i adâlet ve insâniyet İngilizler'e muhip olduğumuzu imzamızla tevsik ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti nâmı ile bir cemiyet teşkiline karar verdiğimizizi beyan ederiz." ifadesi ile sona eriyordu.

Cemiyetin kuruluş bildirisini imza eden- sahte beyanlar dahil- üye sayısı 50 bine yakındı. Bu sayıya Ryan ve Deeds'in sağladığı para ile ulaşılmıştı. Cemiyet Fatih, Aksaray, Şehremini ve Kasımpaşa'da şubeler kurdu. Azınlıkların "pasavani" gibi cemiyet kimliği hüviyet varakası yerine geçmeye başladı. Bu kimliği ibraz eden Osmanlı, İngiliz işgal yönetiminden iyi muamele görüyordu.

İngiliz İstihbarat subayı Benet ,Deeds, Harrington, Dickson ve Thomson, Musul'da faaliyet göstermek isteyen English Petroleum Şirketine tavassutta bulunuyorlardı. Zamanında, Abdülhamit tarafından petrolün bulunduğu bazı araziler Hazinei Hassaya alındığından bu bölgeler Hanedanın malı sayılıyordu. Buna rağmen, petrol bölgelerine el koymak için hukuki formüller üretilmeye çalışılıyordu. Gerçi ittihatçılar Abdülhamid'i devirdikten sonra bütün mallarına el koyup emvalini devlet malı yaptılar ise de, sonradan İttihatçıların tasarru-

İşgale karşı düzenlenen meşhur Doğanlılar Mitingi

flarını ortadan kaldıran bir kararname yayınlandı. En sonunda Şaziye Sultanın hissesi 10 bin liraya bu şirkete satılarak İngiliz Muhipler Cemiyeti mensupları çok önemli bir iş bağlantısı kurmuş oldular.

Bunların dışında, milli davaya kısmen hizmet eden siyasal oluşumlar da yok değildi. Örneğin, Milli Kongre bunlardan biridir. Ayan üyesi Abdurrahman Şeref, Göz Tabibi Esat Işık Paşa bunların başında gelir. Esat Paşa, Üçüncü Damat Ferid kabinesi devrinde önce Kütahya'ya sürgün edilmiş, sonra da Malta'ya götürülmüştür.

Bir başkası Ahmet Rıza Bey'in Vahdeti Milliye Heyetidir. 6 Mart 1919 tarihinde Binbirdirekte, Ahmet Rıza ve Baro Reisi Celaleddin Arif Bey'in önderliğinde kurulmuştur. Ahmet Rıza Damat Ferid'e sadrazamlıkta rakip olmuş, ancak Ayan Reisliğine atanmıştı. King-Crane komisyonu İstanbul'a geldiğinde Amerikan mandası meselesini heyetle tartışmış, Franche Desperay ile ilişki kurmaya çalışmış, Daha sonra İtalya ve İsviçre yoluyla Parise giderek ve Anadolu lehine kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır.

Kiraz Hamdi Paşa'nın öncülüğünde kurulan Nigeşban Cemiyeti Askeriyesi ile Mağdurini Siyasiye Teavün Cemiyeti daha sınırlı çevrelerde etkili olan siyasi oluşumlardı.

Piyerloti Cemiyeti bir başka ilginç örnektir. 1920'de Matbuat cemiyetinde kurulmuştur. Fahri başkanı Veliht Abdülmecid Efendi olmuştur. Yahya Kemal,

Ebuzziya Velid, Abdülhak Hamid, Hamdullah Suphi, Süleyman Nazif, ve Yakup Kadri de cemiyetin içinde yer almıştır. Bu cemiyetin tavassutu ile Claud Farer 1922'de İstanbul'a gelecek ve Ankara ile teması sağlayacaktır.

Bir başka ilginç mütareke siması Baro Başkanı Lutfi Fikri Bey'dir. İkinci Meşrutiyet döneminin bu ünlü muhalifi Müdafaa-ı Hukuk hareketinin de muhalifi olmakta gecikmemiştir. Müsalem İttifakı adıyla bir örgüt kuran ve Dersimli Lutfi Fikri Bey, müdafaa-yı hukukçuları Anayasa Hukuku bilgisinden yoksun olmakla suçlayacak, kurtuluştan sonra Refet Paşa'nın İstanbul Üniversitesi söylevine verdiği cevapla Ankara Hükümeti ile çatışacak ve nihayet Hilafetin ilgası öncesinde Ağa Han Mektubu ile ilgili olarak yargılanacak ve mahkum olacaktır.¹⁶

Tarikat-ı Selahiye Cemiyeti ve Distolcüler, Şark-ı Karip Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti ve Cemiyet-i Akvâma Müzâheret Cemiyeti gibi dernekler de mütareke devrinde kurulmuş ve siyasal etkinlikte bulunmuş örgütlerdir.

Bu konuyla ilgili vurgulanması gereken son bir siyasal cereyan sosyalizm olmalıdır. Bunların başında, Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası gelir. Babıali Caddesi'nde Çiftçi Kütüphanesinde kurulmuştur. Vedat Nedim Tör, Ethem Nejat, Doktor Şefik Hüsnü Deymer partinin öncüleridir. Türkiye'ye sosyalizm fikri Almanya'dan gelmiştir. İlk Türk sosyalistlerinin Berlin'de Spartakistlerle temasları olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Almanya ve Osmanlı Devleti savaş dışı kalınca Berlin'de eğitim gören Osmanlı öğrencileri Hamburg Limanından Akdeniz Vapuru ile 19 Mayıs 1919'da Türkiye'ye dönmüşlerdir. Türkiye'ye gelen bu kadro daha sonraki dönemde Türk sosyalizminin kurucu babaları olacaktır.

Mütareke İstanbul'unun İkinci sosyalist partisi Türkiye Sosyalist Fırkası'dır. Sirkeci Hocapaşa Hamamı sokakta kurulmuştur. Dr. Refik Nevzat, Suphi Nuri İleri, Hamallar Kahyası Salih Reis, İştirakçi Hilmi tarafından Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın devamı olarak kurulmuştur. Parti, tramvay ve debbağhane işçilerini örgütleyip grev yaptırınca Müttefik karargahının dikkatini çekmiş, İştirakçi Hilmi'ye bir otomobil hediye ederek grevi sona erdirmeye çalışmıştır. Parti, 1921 ve 1922 yılında 1 Mayıs İşçi Bayramını gösterilerle kutlamıştır. Mütareke İstanbul'unun TSF'nin Genel Merkez binasında bir kıvılcık bayrak çekilmiş bulunmaktaydı.

ABD'nin Yakın Doğu ilgisi, Amerikan iç savaşından sonradır. Amerikan misyoner okulları XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarında yaygınlık kazanmıştı. Robert Kolej, Amerikan Kız Koleji, Beyrut Koleji önde gelenlerdir. İzmir, Samsun, Merzifon, Kayseri ve Mersinde de açılan Amerikan okulları bunların örnekleridir. Sonradan bu okullar Ermeni Bulgar ve Rum ayrılıkçılığının beslediği yerler olmuştur.

ABD Birinci Dünya Savaşı'na yeni dünya düzeni kurma savı ile katılmıştır. Başkan Wilson Temmuz 1918'de Washingtonun mezarı başında yaptığı konuşma ile ilk kez görüşlerini dünyaya duyurmuştur. Bunu Eylül 1918'de New

York Metropolitan Operada adil bir dünya düzeni, vaadi ile tekrarlamıştır. Wilson prensiplerinden 12. madde Osmanlı kamuoyunu yakından ilgilendirmiştir. Versay Barış konferansına katılan ABD, İstanbul Hükümeti tarafından önemsenmiş, özellikle İngiliz ve Fransızlara karşı bir denge unsuru olarak kullanılabileceği umulmuştur.

Galip ülkeler içinde bulunan ABD Kongresinin Senato kanadı Osmanlı topraklarının geleceği ile ilgili raporlar hazırlamak üzere iki komisyon görevlendirmiştir. İlki King-Krane komisyonu adını taşır ki ABD yakınoğu yüksek mümessilliği ile görevlidirler. 1919 yazı boyunca, Anadolu, Suriye ve Filistin'de incelemeler yaparak, bu bölgelerde bir manda yönetimi kurulup kurulamayacağını araştırmasını yapmışlardır.¹⁷

İkinci Heyet ise General Harbord Heyetidir.¹⁸ General Harbord Anadolu ve Ermenistanı dolaşarak incelemelerde bulunmuş ve manda yönetiminin sakıncaları ve maliyetini tahlil ederek raporunu Senato'ya sunmuştur. Bu rapor ile Ermenistan kurulmasının nüfus yoğunluğu bakımından mesnetsiz olduğunu Amerikan Senatosuna bildirmiştir. Harbord Karabekir (Erzurum'da) ve Mustafa Kemal Paşa'yla (Sivasta) görüşmüştür.¹⁹

ABD'nin Boğazlardan geçiş rejimi ile ilgili resmi görüşü, Midye-Enez hattından, Sakarya nehrine kadar milletlerarası statülü bir bölge olması yönünde idi. Bu çerçevede American Bible House'un yayın organı The Orient, boğazların İstanbul üzerinde siyasi emeli olmayan bir beynelmilel komisyon tarafından yönetilmesini teklif etmiştir. Komisyona olasılıkla katkısı beklenen ülkeler ise şunlar olacaktı: ABD, Finlandiya, Japonya, hatta Brezilya.

Mütarekenin başından itibaren İstanbul meselesi ve Türk boğazlarından geçiş meselesi müttefikler arasında tartışılmıştır. İngiltere, galipler bloku içinde İstanbul üzerinde hegemonya kurmaya en istekli devlet olarak dikkat çekmiştir. Boğazlar rejimi hakkında İngiliz Başbakanı Loyd George ve Dışişleri bakanı Curzon serbest boğazlar rejimi veya mümkünse daha ileri düzeyde İngiliz çıkarları peşinde koşarken, Fransızlarla görüş ayrılığına düşecektir. La Parole Libre, İngiliz planlarını Türk boğazları üzerinde İngiliz egemenliği kurmaya yönelik bir operasyon olarak nitelmiştir.

ABD de Demokratların iktidardan düşüşü, 1920'den itibaren ABD siyasetini değişikliğe uğratmıştır. 1920 kasımında Demokrat Parti Cumhuriyetçiler karşısında 10 milyon oy farkla seçimleri kaybedecek ve Wilsonun tezleri etkinliğini yitirerek ABD bir kez daha içe kapanacaktır.²⁰ Yeni ABD politikası Wilsonu Monroe doktrininden (izolasyonist politikasından) ayrılmakla suçlayacak ve bir süre sonra görüşleri hiç rağbet bulmayacaktır. Cemiyeti Akvam Misakı ve Versailles Antlaşması da ABD Senatosunda reddedilecektir.²¹ Bu nedenle ABD'nin Mütareke döneminin başındaki etkin konumu gittikçe zayıflayacak, İstanbul'daki ABD yüksek komiserliği, İngiliz komiserliğinin yanında etkisini yitirecektir. İşgal, işbirlikçi Hürriyet ve İtilaf Hükümetlerinin himaye ve desteğinde kısa sürede büyük bir İngiliz baskısına dönüşecektir.

Bunun ilk tezahürü, daha parlamento dağıtılmadan başlayan 5. Şube soruşturmaları ve Harp Kabinelerinin İsticvabı diye bilinen süreçtir.

Mütareke ile birlikte, çok hummalı bir şekilde gündeme getirilen Ermeni iddialarını yerinde incelemek üzere Adliye ve Dahiliye memurlarından karma komisyonlar kurularak 10 bölgeye gönderilmiştir. Mebusan Meclisinde bulunan Şam, Asir ve Kudüs mebusları birlikte bir önerge vererek 12 Aralık 1918'de Aliye Divan-ı Harbi Örfisi'nin icraatına dair neşredilen rapor inceletilmiş; ve kanunsuzluğu tesbit edilen yöneticiler hakkında savaş dönemi suçları kovuşturulmaya başlanmıştır.²²

İddialar temel olarak Ermeni tehciri ile ilgiliydi. İttihat ve Terakki yöneticileri Ermeni soykırımını ile suçlandılar. Meşrutiyet dönemi polis müdüriyeti Sansaryan Han İttihat ve Terakki devri devlet ricalinin ilk tutuklandığı mekan oldu. Sait Halim Paşa'dan başlamak üzere birçok ünlü İttihatçı tutuklandı. Tutuklular daha sonra Bekir Ağa bölüğüne taşındılar. Hayret Paşa Divan-ı Harbi kuruldu. Başmüdde-i Umumi vekili Haralambo Efendi bu divan-ı harpten siyasi taziyeler nedeniyle çekildi. Nazım Paşa Mahkemeye reis oldu. Mahkeme, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beyin idamına karar verdi.²³ Damat Ferid Hükümeti İngilizlere hoş görünmek için Ermeni tehciri ile ilişkilendirilen bir başka mülki idare amiri Urfa mutasarrıfı Nusret Bey de idama mahkum edildi. Bu iki olay milliyetçi duyguları tahrik etmekten öte hükümetin hiçbir işine yaramadı.²⁴

Genel olarak mütareke İstanbulu Cemil Topuzlu'nun belediye başkanlığı altında geçmiştir. Topuzlu ilk kez 1912'de Şehremini olmuştu.

Topuzlu, dünya savaşından sonra bir kez daha bu defa Tevfik Paşa tarafından göreve getirildi. Belediye reisliği döneminde İstanbul'da müstakil 20 belediye dairesi bulunmaktaydı. Belediye Başkanlığı (Şehremaneti) binası ise Sultanmahmut Türbesi'nin karşındaki eski binada bulunuyordu. İstanbul belediye teşkilatı Paris Belediye teşkilat şemasına göre örgütlenmişti, 1912 itibarıyla, belediyenin yıllık varidatı 180 bin lira masrafı 450 bin lira olduğuna göre ciddi bir kaynak sıkıntısı içinde olduğu söylenebilir. Topuzlu, Damat Ferit kabinesinde Nafia Nazırlığını kabul etti. Versay Barış görüşmelerinde Tevfik Paşa ile birlikte bulundu.

Başkanlığı döneminde, İstanbul tam bir sosyal çöküntü içindeydi. Açlık ve sefalet ve düşmekte olan aristokrasi sınıfının sıkıntıları günlük hayatın bir parçasıydı. Kadro dışı kalmış, zabıt ve memurların yaşadığı hayat içler acısıydı. Anadoluya geçmeyen zabitan ve memurlar Hükümet kendilerini maaş veremediğinden büyük geçim sıkıntısı içindeydiler.²⁵

Şehirde, işgalin tahrik ettiği ortamda geniş bir fuhuş sektörü gelişti. 8 Ekim 1915 tarihli Emrâz-ı Zühreviyenin Men-i Sirâyeti Hakkında Nizamname yetersiz kaldı. Mütarekede, resmi kayıtlı 2125, vesikasız çalışanlarla birlikte 4-5 bin civarında hayat kadınının bulunduğu tahmin ediliyor. Mütareke yıllarında Robert Kolej'de sosyoloji profesörü olan Clarence Johnson'un Constantinople Today

adlı kitabı İstanbul genelevlerinde sermaye olarak çalışan fahişelerin dağılımını veren ilginç bir araştırmadır.

Bu araştırmaya göre, Galata'da çalışanların çoğu Rumdur. Bunların bazıları Yunan pasaportu taşırlar. Hatta çalışanlar içinde İspanyol ve zencilerin dahi bulunduğu kayıt altındadır. Mütarekenin Abanos Sokağı aynı zamanda uyuşturucu alım satımının yapıldığı bir yer olarak bilinmektedir. Lüks randevu evleri de eksik değildir. Bunlar içinde en meşhuru Beyoğlu'ndaki Yankee House'dır.

Emraz-ı zühreviye mevzuatıyla çalışmaya başlayan Sıhhiye Heyeti'nin merkezi Beyoğlu'ndadır. Galatada İstanbul ve Kadıköy'de şubeleri var. Enver Paşa'nın savaş yıllarında Yüksekaldırım'da açtığı Emraz-ı Zühreviye Hastanesi ve Şişli Bulgar Erkek Mektebi'nde açılan 600 yataklı Zührevi Hastalıklar Hastanesi bu çeşit hastaları kabul etmektedirler. Clerance'ın araştırmasına göre, 1917-1920 arasında Belsoğukluğu (gonore), Frengi ve Frengi çıbanından tedavi görmüş kadın sayısı 11.883 kişiye baliğ olmuştur.

Müttefik işgali, esas itibariyle şehrin askerî bakımdan en ehemmiyetli noktalarının denetim altına alınması anlamına geliyordu. Bir yandan Anadolu'nun her tarafından mütareke gereği el konulan silahlar Zeytinburnu ve Maçka silahhanelerinde depolanırken, bir yandan da müttefikler şehri kendi aralarında güvenlik alanlarında bölmüşlerdi. İngilizler, Pera, Galata, İstanbul limanı ve seyr ü sefer güvenliğini kimseye bırakmadılar. Merkezi büyük kışlaların denetimi de İngilizlerin elinde idi. Ancak, XX. yüzyılın başında da İstanbul dünyanın en büyük şehirlerinden biri olmak itibariyle tamamen denetlenmesi büyük bir sorun teşkil ediyordu. Şehirde bulundurulan müttefik askeri sayısının tam bir denetim kurmaya elverişli olmadığını söyleyebiliriz. Bu miktarın artırılması yeterince uzun sürmüş ve maliyeti çok yükselmiş bir savaşın faturasının daha artması anlamına gelecekti. Avrupa'nın galip devletlerinin yöneticileri ciddi sosyal sorunlarla karşı karşıya bulunuyorlardı. İngiltere'de İşçi Partisi yükselişteydi, Fransa'da Sol Kartel iktidarı istiyordu. Bu bakımdan muhafazakâr politikacılar en az maliyetle işgali sürdürmek ve çıkarlarına en uygun barış anlaşmasını bu koşullarda aramak zorundaydılar. Yani ne İngiltere ne Fransa İstanbul'da daha fazla asker bulundurma gücüne sahip değillerdi. İstanbul'da İtalyan, Amerikan hatta Japon varlığı sembolikti. Bir bayrak gösterme, biz de galipler blokunun parçasıyız. Bizim de görüşlerimiz dikkate alınmak zorundadır demek istiyorlardı.

Berlin-Bağdat hattının denetimini önemseyen İngilizler Selimiye ve Haydarpaşa Garı'nın sorumluluğunu kimseye bırakmamakla birlikte, Üsküdar ve Kadıköy sahilleri İtalyan ve Fransız askeri polisinin denetimine verildi. Bu bağlamda 16 Mart 1920 işgal tarihi açısından önemli bir dönem noktasıdır. O gün, Moda'da bulunan İngiliz Tümen Komutanı Croker, Üsküdar'daki Türk komutana şehirde sıkıyönetim ilan edildiğini, bu nedenle Jandarma hariç Türk subay ve erlerinin silah taşımamalarını ve kışlalarını terk etmemelerini tebliğ etti.²⁶

İtilaf devletleri İstanbul temsilcileri ile İstanbul Polis müdürü Halil Bey arasında yapılan 26 Şubat 1919 tarihli görüşme ve alınan kararlara göre, şehir asayiş noktasından üç bölüme ayrılacaktı; Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar. Üsküdar ciheti iki mıntıkaya ayrılıyordu. Bu ayrıma göre Kadıköy, Kızıltoprak ve Haydarpaşa birinci mıntıkayı, Üsküdar, Çengelköy ve Beykoz ikinci mıntıkayı oluşturuyordu. Her bir bölgenin başına birer irtibat komiseri veriliyordu. Her bölgede İngiliz, Fransız ve italyan polislerin onar polis ve birer subaydan oluşan birer asayiş grubu teşkil edilmişti. İtilafın Üsküdar ciheti komutanı İtalyan Albay Kaprini idi. İtilaf İnzibat Kuvvetlerinin genel komutanı General Fuller olacaktı.²⁷

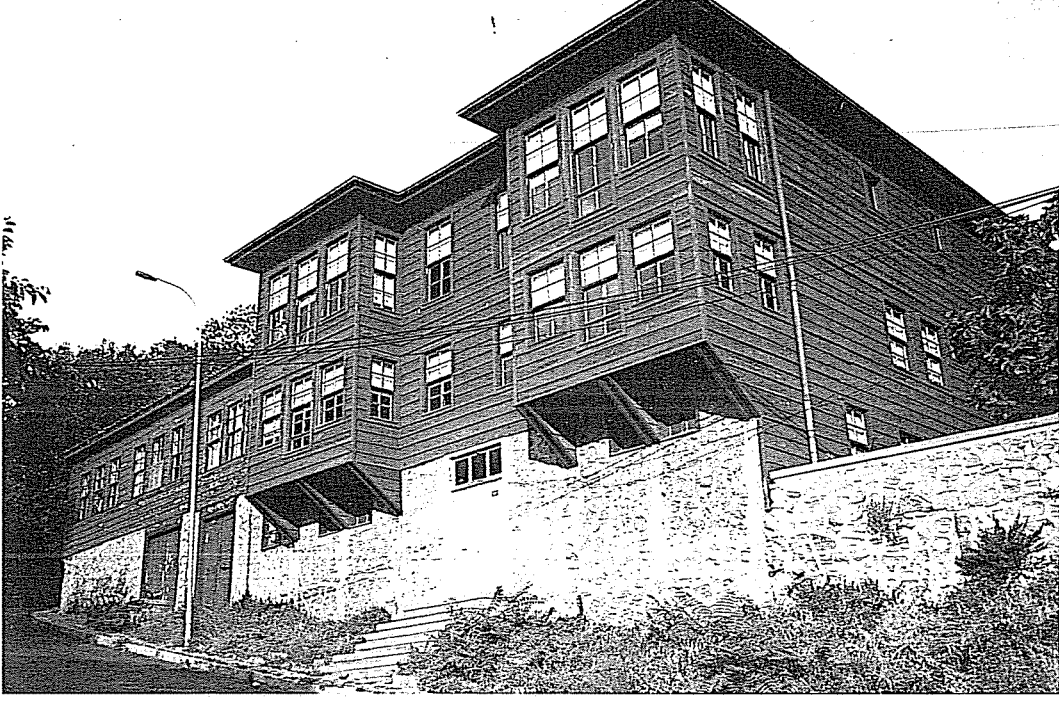
Milli mücadelenin uç vermesi, Yunan işgalinin Anadolu'nun içlerine yayılma istidadı göstermesi, İngiltere'nin Yunanistanı öncelikli müttefik olarak görmesi İtalyanın ittifaktan fiilen kopuşuna neden oldu. Bu fiili durum, resmi söylemi değiştirmemekle birlikte, İşgali bir İngiliz Fransız eylemine indirgemiş olacaktı. 1920'de ittifaktan kopan İtalyanlara, Sakarya zaferinden sonra Fransızlar katılacaklardır. Fransa, Kilikya'yı tahliye ederek, ayrı barışın yollarını aramaya başlayacaktır.

Bu taktik değişiklikler, şehrin Anadolu yakasında bazı kilit noktalar hariç denetimin gittikçe gevşemesine yol açtı. Önce İtalyanlar sonra Fransızlar birçok "milletçi" eyleme göz yummaya başladılar. Er geç toplanacak Barış Konferansı açılıp, müzakere başladığında İngilizlerin olabildiğince zayıf kalmasını istiyorlardı.

Mütareke döneminin başında, bütün şehirde olduğu gibi Üsküdar'da da Rum taşkınlıkları görüldü. Şehrin Yunanistan'a ilhakını sağlamak üzere tertip edilen propaganda ve gösterilerden Üsküdar da nasibini aldı. Semtin Türk ve islam demografik niteliğini değiştirmek için birçok kundaklama, adam kaçırma, adam öldürme gibi ahalinin bölgeyi tahliye etmesine yönelik Rum eylemleri oldu. Harbiye Nezaretinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği 6 Mart 1919 tarihli telde Rumların Üsküdar, Pendik, Erenköy civarındaki müslüman mahalleleri göçe zorladıkları belirtildi.²⁸ Eylemler Rum çeteler tarafından örgütleniyordu. Bunlardan Çakır Yorgi, Karabacak ve Anesti Kaplan çeteleri Üsküdar, Anadoluhisarı Bostancı arasında faaliyet gösteriyordu. Çeteler daha sonra Milli Alemdar adını alan bir kuvayı milliye grubu tarafından imha edildi.²⁹ Bunun dışında mütareke, Üsküdar için büyük yangınlar devridir. Biri 1920 Eylülünde Selman Ağa mahallesinde, öbürü ise 15 Ağustos 1921 de başlayan büyük Üsküdar yangınları Yenimahalle, İcadiye, Sultantepe civarında 600 evin yanmasına neden oldu.³⁰ Belediye binası, idadi ve Sultanilerin İngilizler tarafından özellikle yakıldığı iddiaları mevcuttur.

Kuleli Askeri İdadisi, Kadıköy Mıntıka Komutanına baskı yapılarak tahliye ettirilmiş, bir süre transit ambarı olarak kullanıldıktan sonra Ermeni Yetiştirme Yurdu olarak kullanılmaya başlanmıştır.³¹

Patrikhane'nin manevi himayesinde Rum siyasi cemiyetleri etkinliklerini sürdürüyorlardı. Nea Zoi adlı Rum cemiyetin Üsküdar'da şubesi vardı.³²

Özbekler Tekkesi

Rumlar, paramiliter örgütler de kurdular. Olası bir iç karışıklıkta vurucu güç olmak üzere kurulan Rum İzci Teşkilatı bunlardan biridir. Rumlar, izcilik görünümünü altında askeri eğitim verdiler. Üsküdar iskelesi merkez mektebi ve Kuzguncuk Rum Kilisesi mekteplerinde verilen eğitimi, Yunan sefarethanesi memurları üstlenmişlerdi.³³

Milli Mücadele boyunca, Anadolu'ya, çeşitli yer altı örgütleri tarafından silah kaçakçılığı yapılmıştır. Bunların başlıcaları Karakol, Müsellah Müdafaa-yı Milliye (Mim Mim), Felah (Hamza, Mücahit, Muharip), Muavenet-i Bahriye ve Namık gruplarıdır.³⁴ Silahların kaynağı İstanbul'a mütarekeden sonra getirilerek belli merkezlerde toplanan silahlardır. Bu silahlar, Anadolu yakası sahillerinden Kefken'e ve oradan da İnebolu'ya ulaştırılıyordu. Karadeniz'de devriye gezen müttefik gemilerinden gizlenerek gece yapılan bu nakliye karadan da destek veriliyordu. Karakol örgütü Büyük Çamlıca Kısıklı Camii İmamı Nuri Hoca sayesinde elde ettiği silahları önce Dr. Esat Işık Paşa'nın çiftliğine, sonra da Alemdağı memba sularının atlı arabaları ile Alemdağı'na ulaştırıyor, oradan Anadolu içlerine gönderiyorlardı.

Sultantepe'de bulunan Özbekler Tekkesi'nin mütareke İstanbul'unda çok özel bir yeri vardır. Dergah, sadece silah nakli işlerinin beyni değil aynı zamanda Anadolu'ya kadro sağlama işinin de merkezi konumundaydı. Tekke'nin Şeyhi Türkiye'nin ABD nezdindeki ilk büyükelçisi olan Münir Erteğün'ün büyük

biraderi Ata Efendi'ydi. (1883-1936) Tekke, İstanbul Meclisi Mebusanı'nın İngilizlerce basılması ve Sultan Vahidettin tarafından feshi sonrasında, birçok milletvekili ve yüksek rütbeli subayın Anadolu'ya geçirilmesini örgütlemiştir. Yunus Nadi, Cami Baykut, Kazım Orbay, Nuri Conker, Hüsrev Gerede, Meclis-i Mebusan Reisi Celaleddin Arif Bey, Halide Edip ve Hüseyin Avni Ulaş tekkenin Anadolu'ya geçirdiği kişiler arasındadırlar. Geçişin gizli, yeterince güvenli koşullarda gerçekleşmesini sağlamak için bir Menzil Teşkilatı kurulmuş ve teşkilatı Koçaeli Kuva-yı Milliye kumandanı Yenibahçeli Şükrü Bey yönetmiştir. Menzil, dergâhtan başlıyor, Kısıklı, Dudullu, Alemdağı, Ağva, Kandıra, Adapazarı, Gevze Boğazı yoluyla Anadolu'ya ulaşıyordu. Teşkilat Beykoz, Gebze ve Kefken'de de gizli bir alt birim bulunduruyordu.

Zaferden sonra Üsküdar'da, İstanbul'dakine paralel olarak bütün şartlar değişti. Barış Konferansı'nın bir Avrupa ülkesinde değil, Üsküdar'da toplanmasını öneren milletvekilleri oldu. Üsküdar, Mudanya Mütarekesi ile çizilen Şile-Darıca hattının ötesinde kalıyordu. TBMM Hükümeti, barışa kadar bu hattın gerisinde kalacaktı. Büyük taarruz, Anadolu'daki işbirlikçi Rum nüfusun Mudanya üzerinden Kadıköy, Üsküdar, Kartal civarına yığılmasına yol açtı. Bunlar İstanbul Rumu olmadığından mübadele edileceklerdir. Türk ve Yunan Hükümetlerince imza edilen 30 Ocak 1923 tarihli Ahali Mübadelesi Anlaşması'na göre, sadece İstanbul'un yerli Rumları mübadeleden istisna edileceklerdi. Bu ilke uyarınca, 10 Şubat 1924 tarihli Mübadeleye Tabi İstanbul Rumlarının Tayin ve Tefriki Hakkında Talimatname çıkarılmıştır. Bu düzenlemeye göre, 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul nüfus idarelerinin yerli esas defterlerine kaydolmuş olan Rumlar etablis (yerleşik) sayılacak, gerisi Anadolu Rumu olduğundan mübadeleye tabi olacaklardır. Üsküdar'a gelenler çoğunlukla bu kapsamda olan Rumlar olmuşlardır. İstanbul'a gelmiş olmakla birlikte mübadele edilen Rum sayısının 100.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.³⁵ Etablis sayılmayan Rumlar 1923 Martından itibaren mübadele edilmek üzere Selimiye'de toplanmaya başlamışlardır. Bir kısım Rum da kendi isteği ile Anadolu'dan gelerek İstanbul üzerinden Yunanistan'a gitmeyi tercih etmiştir. Bunların bir kısmı Heybeliada ve Büyükadada ve Yedikule Rum Hastanesi'nde muamelenin tamamlanması için geçici bir süre bekletildiler. Sonuçta Kartal, Üsküdar, Şile, Beykoz, Bahçeköy, Gümüşdere civarındaki 1380 hane Rum mübadele edilerek Yunanistan'a gönderilmiştir.³⁶

Büyük Zafer ve TBMM ordularının, müttefiklerin tarafsız bölge adını verdikleri bölgeye doğru yönelişi, İstanbul'un harben müttefiklerden geri alınacağı korkusunu yaratmıştır. Milli Mücadele boyunca, Anadolu ihtilaline karşı çıkan, istiklal fikrini ve Kemalist önderliği küçümseyen müttefik yönetimi etrafında kümelenmiş çevreler korkuya kapılmış, General Harrington'dan emniyet altına alınmalarını istemişler, Taşkışla'da bir süre himaye altında tutulmuşlar. Ali Kemal'in linç edilmesinden sonra, can güvenliğinin kalmadığını düşünen 400 Ankara Hükümeti muhalifi İngiliz Hükümetinin tahsis ettiği Egypt vapuru ile ülkeyi terketmiştir.

Lozan müzakereleri sırasında, İstanbul mülki manada Ankara Hükümetine iltihak etmekle birlikte, barışa kadar müttefik varlığı devam etmiştir.³⁷ Fakat bu varlık tamamiyle mahiyet değiştirmiştir. İstanbul, Ankara adına önce, fevkalade mümessil Refet Paşa sonra Adnan Adıvar tarafından yönetilmiştir. Müttefik varlığı misafirliliğine dönüşmüştür.³⁸

Lozan Barışının Türk delegasyonu başdelegesi İsmet Paşa tarafından imza edilmesini TBMM'nin antlaşmayı tasdiki izlemiş, Antlaşma hükümleri uyarınca İstanbul, müttefik yönetimi tarafından TBMM Hükümetine teslim edilmesi aşamasına gelinmiştir.

Kentin teslim alınması işini Selahattin Adil Paşa gerçekleştirecektir. . Paşa, İstanbul'da Ankara Hükümeti adına bulunuyordu. Barışın tasdikinden sonra, 25 Ağustos 1923'te Müttefik yüksek komiserleri Harrington, Charpy ve Montbelli ile bir teslim/tesellüm belgesi tanzim edilerek, şehir sulhen geri alınmıştır. 2 Ekim'de İtilaf kuvvetleri Dolmabahçe'de düzenlenen törenle şehri terketmişlerdir.³⁹

TBMM Ordusu 5 Ekim gecesini Üsküdar'da geçirmiş, Üsküdar Mutasarrıfı Sadettin Bey ve Merkez komutanı ordunun rahatını temin etmiştir. Selimiye'de konakladıktan sonra Üsküdar iskelesine inen piyade ve topçu, istihkâm ve muhabere kıtalarından oluşan Şükrü Naili Gökberk Paşa'nın Üçüncü Kolordusu 6 Ekim 1923 günü Sarayburnundan şehre girerek "kurtuluşu" gerçekleştirmiştir.⁴⁰

KAYNAKÇA

- Akgün, Seçil, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, İstanbul 1981.
- Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul 2007.
- Criss, Nur Bilge, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul 1993.
- Çavdar, Tevfik, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul 1970.
- Demirci, Sevtap, *Strategies and Struggles: British Rethoric and Turkish Response, The Lausanne Conference 1922-1923*, İstanbul 2005.
- Erdeha, Kamil, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975.
- Erginer, Suat, *İstanbul'un En Büyük Anıtı ve Şemsipaşa Faciası*, İstanbul 1975.
- Kemalettin Şükrü, *Mütareke Acıları*, İstanbul 1930.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1977.
- Kutay, Cemal, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, XIX.
- Mufty-Zade K. Zia Bey, *Speaking of the Turks, Türkler Hakkında, Osmanlı Aristokratının Mütareke Dönemi İstanbul'u ve Türkiyesi'ne Dair İzlenimleri* (çev. Kezban Acar), Ankara, 2004.
- Harp Kabinelerinin İsticvabı*, İstanbul 1933.
- Mütareke Yıllarından Vesikalar, Ahmet Emin Yalman'ın Mütareke Devrinde Yazdıkları*, Ankara 1943.
- Özsoy, Osman, *Kurtuluş Savaşının Perde Arkası*, İstanbul 1999.
- Sarıca, Murat, *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupada Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-29)*, İstanbul 1982.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, İstanbul 1991.
- Toker, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara 2006.
- Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, 1918-1920*, Ankara 2001.

DİPNOTLAR

- ¹ Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul1993, s. 14.
- ² Kemalettin Şükrü, *Mütareke Acıları*, İstanbul 1930, s. 21-22.
- ³ Criss, *İşgal Altında*, s.104.
- ⁴ a.g.e., s. 111-114.
- ⁵ Kemalettin Şükrü, *Mütareke Acıları*, s. 84, 104.
- ⁶ Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti'nce yayınlanan "Memalik-i Osmaniye'nin 1330(1914) senesi Nüfus istatistiği 14 Nisan 1919'da İstanbul Hükümetince sulh Konferansına verilen momeranduma esas teşkil ediyordu. Kamil Erdeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s.18-19.
- ⁷ Criss, *İşgal Altında*, s. 50.
- ⁸ Mufty-Zade K. Zia Bey, *Speaking of the Turks, Türkler Hakkında, Osmanlı Aristokratının Mütareke Dönemi İstanbul'u ve Türkiyesi'ne Dair İzlenimleri* (çev. Kezban Acar), Ankara 2004, s.105; Bu kitabın özgün baskısı Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi Yakın Doğu Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. bk. Mufty-zade K. Zia Bey, *Speaking of the Turks*, New York 1922.
- ⁹ Criss, *İşgal Altında*, s.36, 37.
- ¹⁰ Mufty-Zade K. Zia Bey, *Speaking of the Turks*, s.43-44, 73.
- ¹¹ Criss, *İşgal Altında*, s. 51-53.
- ¹² a.g.e., s. 235.
- ¹³ Bu hükümetleri kronolojik olarak ele almak gerekirse, Talat Paşa'nın istifasından sonra Mondrosu imzalayan İzzet Paşa Hükümeti 14 Ekim-8 Kasım 1918; Abdülhamid döneminden beri her kriz anında göreve çağrılan eski Londra sefiri ılımlı Tefvik Paşa Hükümeti 11 Kasım 1918-3 Mart 1919; İttihat ve Terakki kalıntılarını siyasetten silmeye yeminli Hürriyet ve İtilaf Cephesi adına iktidara gelen Damat Ferid Hükümeti, 4 Mart -30 Eylül 1919; Müdafaa-ı Hukuk hareketinin ciddiliği karşısında Anadolu ile işbirliği yolları arayıp Mebuslar Meclisi seçimine razı olan Ali Rıza Paşa Hükümeti, 12 Ekim 1919-3 Mart 1920; Salih Paşa'ya başka seçenek kalmadığından kurdurulan hükümet, 8 Mart -2 Nisan 1920; Anadolu'nun ayrı bir hükümet kurma teşebbüsü karşısında askeri tedbirlere başvuran Damat Ferit Paşa'nın kurduğu 5 Nisan-17 Ekim 1920 tarihleri arasında görevde kalan hükümeti ve onun başarısızlığı karşısında, Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Ahmet Tefvik Paşa'nın 21 Ekim 1920- 4 Kasım 1922 arasında görevde kalarak zımnen Anadolu'yu desteklediği hükümeti olarak özetlenebilir.
- ¹⁴ İttihatçıların artçı hükümeti sayılan İzzet Paşa Hükümeti çekildikten sonra göreve gelen iktidar, galipler masasına hoş görünmek için özel bir mahkeme kurarak önceki iktidarın ileri gelenlerini sorgulamıştır. Bununla ilgili yayın aynı başlıkla Vakıf Matbaası'nda 1933'te yayınlanmıştır. Ocak 1919'da Amiral Calthrope yargılananları şöyle tasnif eder: 1-Ateşkese direnenler 2-İngiliz savaş esirlerine kötü davrananlar 3-Ermeni tehcirine adı karışmış olanlar. Mütareke hükümlerini uygulamayarak direnen komutanların çoğu sonradan Malta'ya sürgün edilmiştir. Bunlardan en ünlüleri Medine müdafii Fahrettin Paşa (Türkkan) , Musul'da direnen Ali İhsan Sabis'tir. Ayrıca Nihat Anılmış, Yakup Şevki Subaşı gibi isimlerde burada zikredilmelidir. Bu komutanların hepsi zaman içinde Milli Mücadeleye katıldılar.
- ¹⁵ *Harp Kabinelerinin İsticvabı*, İstanbul 1933, passim.
- ¹⁶ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Lutfi Fikri Bey'in cezasını kaldıracaktır.
- ¹⁷ Komisyona adını veren önde gelen iki üyenin kimlikleri şöyledir. 1. Oberlin Koleji profesörlerinden Dr. Henry Churchill King 2. başkan Taft döneminde Çin büyükelçiliği yapmış, Başkan Wilson'un seçim işlerini yürütmeyi üstlenmiş olan Chicagolu bir işadamı olan Charles R. Crane, *Tevfik Çavdar, Osmanlıların yarın-Sömürge Oluşu*, İstanbul 1970, s.166-167
- ¹⁸ Harbord Heyeti önce İstanbul'da temaslarda bulundu. Heyet, 1 Ağustos 1919'da Milli Ahrar, Sulh ve Selamet-i Osmaniye, Hürriyet ve İtilaf, Vahdet-i Milliye, Milli Kongre, Vilayat-ı Şarkıyye Cemiyetleri murah-haslarını kabul ederek sulhu görüştü. Sonra Trabzon yoluyla Erzurum ve Sivas'a gitti. *Mütareke Yıllarından Vesikalar, Ahmet Emin Yalman'ın Mütareke Devrinde Yazdıkları*, Ankara 1943, s. 6-7.
- ¹⁹ *Seçil Akgün, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, İstanbul 1981, passim.

²⁰ Demokrat Wilson'un iktidardan düşmesinde sonra, (1920-1933) arasında Cumhuriyetçiler iktidara geçeceklerdir. Dönem New Deal Policy ile tanımladığımız bir başka Demokrat, Roosevelt'in Beyaz Saray'a seçilmesine kadar devam edecektir. Bu döneme kadar yaşanan yeni bir izolasyonizm dönemidir. Başkan Warren G. Harding "Önce Amerikayı kurtarmak, önce Amerikayı düşünmek, önce Amerikayı herşeyden üstün tutmak" sloganını benimseyecektir.

²¹ ABD Anayasasına göre anlaşmaların Senatoda onaylanabilmesi için 2/3 oya gerek vardır. 19 Mart 1920 tarihli son oylamada 49 evet 35 hayır oyu ile- 7 oy sağlanamadığından -kabul edilmemiştir. *Murat Sarıca, Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupada Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-29)*, İstanbul 1982, s.117-119.

²² Cemal Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, XIX, 10730-31.

²³ *Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul 2007, s.121.

²⁴ Urfa mutasarrıfı Nusret bey Hürşit paşa Divan-ı harbinde muhakeme edilmiş beraat etmişti. Altı ay sonra Nemrut Mustafa Paşa divanı tarafından aynı isnadlarla tekrar tutuklanmış ve idam edilmiştir. Cemal Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, XIX, 10701-3.

²⁵ Zaferden sonra, Ankara Hükümeti İstanbul yönetimini devraldı. Şehrin sosyal meseleleri altından kalkılacak gibi değildi. Bunun için bazı düzenlemeler yapıldı. Örneğin "İstanbul Eytam ve Eramil ve Mütakaidleri ve Memurları Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı" ile "Memalik-i Meşgule Memurları Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname" bunlar arasında gösterilebilir.

²⁶ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, İstanbul 1991, s. 51.

²⁷ Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara 2006, s. 181.

²⁸ a.g.e., s. 188.

²⁹ a.g.e., s. 170.

³⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, II, 478.

³¹ a.g.e., s. 326.

³² Hülya Toker, *Mütareke Döneminde*, s.158.

³³ a.g.e., s. 134.

³⁴ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, 1918-1920*, Ankara 2001, s.243-254.

³⁵ Hülya Toker, *Mütareke Döneminde*, s. 283.

³⁶ a.g.e., s. 284.

³⁷ Sevtap Demirci, *Strategies and Struggles :British Rethoric and Turkish Response, The Lausanne Conference 1922-1923*, İstanbul 2005, s.183-186.

³⁸ İngiliz Kralının doğum günü kutlamaları, Fransız kültürü üzerine konferanslar, Harrington Kupası futbol maçları gibi etkinlikler işgalin son aşamasını oluşturur. Fenerbahçe Harrington Kupasını Irish ve Grenadier Guards takımlarını yenerik kazanmıştır. Criss, *İşgal Altında*, s. 119.

³⁹ Osman Özsoy, *Kurtuluş Savaşının Perde Arkası*, İstanbul 1999, s. 501-502.

⁴⁰ Suat Erginer, *İstanbul'un En Büyük Anıtı ve Şemsipaşa Faciası*, İstanbul 1975, s. 43-46.